

Program Sociologického ústavu ČSAV

Sociologický ústav ČSAV byl obnoven již téměř před rokem (v únoru 1990). Znovuzaložení tohoto pracoviště však bylo pouze prvním krokem v navazování přetržené kontinuity sociologického bádání v Československu. Uvážíme-li skutečný stav, v jakém se sociologie nacházela po uplynutí dvaceti likvidačních a dalších dvaceti normalizačních let, nemůžeme očekávat, že formování vědeckého profilu jednoho z hlavních sociologických pracovišť bude otázkou několika měsíců.

Je zde ještě jedna specifická okolnost. Na rozdíl od uplynulých let se profil ústavu formuje v kompetitivním prostředí. Založení Fakulty sociálních věd UK, obnovení Ústavu sociálně politických věd UK a vznik celé řady nezávislých či soukromých sdružení pro sociální analýzu a demoskopický výzkum, vytváří nové konkureční prostředí, ve kterém si Sociologický ústav musí nalézt specifické místo.

Sociologický ústav byl při svém založení definován jako "výzkumné a školící pracoviště zaměřené na řešení úkolů základního výzkumu v sociologii. Tento výzkum má být zaměřen především na poznání současné společnosti moderními analytickými metodami. Důraz je kladen na nezávislý a kritický přístup k sociální skutečnosti." Potud řeč oficiálních dokumentů. Výklad pojmu "základní výzkum" však může být značně široký. Pokusím se jej dekomponovat tak, aby bylo zřejmé, kudy se podle dosavadních zkušeností s největší pravděpodobností základní výzkum v Sociologickém ústavu bude skutečně ubírat.

Již na samotném počátku úvah o novém Sociologickém ústavu bylo zřejmé, že jeho profil se bude formovat kdesi uprostřed mezi dvěma póly, tj. mezi vysloveně akademickým přístupem na jedné straně a přístupem kladoucím důraz na pružné monitorování a deskripci pohybu sociální reality (výzkum veřejného mínění, šetření orientovaná na důležité politické procesy atd.) na straně druhé. Již zkušenosti z prvních měsíců práce

ústavu naznačily, že ústav by se měl profilovat jako pracoviště pěstující sociologii opírající se o analýzu a výklad hlavních dimenzí sociální změny v Československu. Cílem takto pojatého základního výzkumu by měl být v první řadě teoretický výklad transformace postkomunistické společnosti. Přitom teorie transformace postkomunistické společnosti není cílem sama o sobě. Její význam spočívá spíše v nalezení vzájemných souvislostí mezi změnami v různých segmentech a rovinách sociální skutečnosti. Pochopení těchto souvislostí je totiž nezbytným předpokladem profilování sociologie jako disciplíny udržující si kritický a nezávislý pohled na společnost. Právě znalost uvedených souvislostí (například mezi sociálními a ekonomickými procesy) definuje specifickou pozici sociologie v expertizní činnosti vůči politické i ekonomické sféře.

V odborné produkci ústavu by měla být patrná distance jak od deskriptivního empirismu, tak od řešení čistě akademických otázek či problémů, aniž by kterákoli z těchto orientací byla a priori chápána jako marginální či inferiorní.

Ke specifickým rysům sociologického výzkumu na půdě Sociologického ústavu patří i jeho mezinárodní kontext. Ústav se od svého založení výrazně orientoval na komparativní výzkum, k čemuž měl dobré vnitřní i vnější podmínky. Členství řady pracovníků ústavu ve výzkumných komitétách Mezinárodní sociologické asociace a v dalších odborných sdruženích vytváří i do budoucna dobré základy pro rozvoj komparativních projektů. Komparativní perspektiva (zejména v evropském měřítku) se zdá být velmi důležitou oporou právě v hledání společných a specifických rysů sociálních změn v zemích východní Evropy. Komparativní výzkum zahrnující i vyspělé země s tržními ekonomikami navíc usnadňuje hledání optimálních výkladových hypotéz, a to zejména pro procesy či jevy, které se jeví jako identické, ačkoli jejich původ i funkce jsou odlišné.

Úspěch v prosazení výše uvedené představy o profilu Sociologického ústavu do

značné míry závisí na jeho lidském potenciálu. Ideální typ pracovníka Sociologického ústavu bych viděl ve spojení vysoké profesionality pokud jde o teoretickou i metodologickou výbavu pro analýzu sociálních procesů s úsilím hledat ve výsledcích analýz obecnější výkladová paradigma společenské změny. Čím více sociologických osobností blížících se tomuto "ideálnímu typu" ústav postupně zrodí (nebo přiláká), tím blíže bude - podle mého soudu - plnit roli, která mu byla při jeho založení implicitně přisouzena.

Pokusem identifikovat možné nositele hlavních směrů sociologického bádání v ústavu byl konkurs na výzkumné projekty vyhlášený na jaře roku 1989. V současné době je ústav strukturován celkem osmi hlavními výzkumnými projekty, které v tomto konkursu zvítězily (seznam projektů je uveden v příloze). Již dnes však lze říci, že bez ohledu na osud jednotlivých výzkumných projektů a jejich personální obsazení, je základní výzkum Sociologického ústavu profilován čtyřmi vnitřně i mezi sebou navzájem propojenými výzkumnými orientacemi: a) vývoj politického systému, proměna mocensko-politických struktur a politického chování; b) ekonomické aspekty sociální změny, změny v distribučním systému, koncepce a strategie sociální politiky; c) transformace sociální struktury a krystalizace stratifikačního systému, vývoj sociálních nerovností, d) proměny lokálních společenství, regionálních struktur a změny ve fungování městských systémů. Téměř všemi výše uvedenými výzkumnými orientacemi prochází téma proměny hodnotových struktur a hodnotových orientací (zejména v analýze politických procesů a v hledání zdrojů proměny stratifikačního systému).

Je samozřejmé, že postupné naplňování tohoto programu se neobejde bez podpory spočívající v rozvoji sociologické teorie, v rozvoji a zejména rychlém osvojování a zdokonalování analytických metod, a v neposlední řadě ve fungování vysoce profesionálního a efektivního výzkumného servisu. Pokud jde o výzkumný servis, v Sociologickém ústavu vzniklo Středisko empirických výzkumů, které umožňuje realizovat středně velká reprezentativní sociologická šetření (do 4000 respondentů), a to za podstatně přijatelnějších finančních i časových podmínek než to-

mu bylo v minulosti při využívání tazatelských sítí jiných institucí.

Pro úplnost je třeba dodat, že Sociologický ústav spolu s Ústavem sociálně politických věd UK připravují rozsáhlé šetření zaměřené na transformaci sociální struktury a sociální stratifikaci v Československu. Toto šetření, jehož realizace je plánována na konec roku 1991, by mělo poskytnout data zejména pro testování obecnějších hypotéz o vývoji sociální struktury a stratifikace v Československu a pro výklad sociálních nerovností.

Příloha: Přehled hlavních výzkumných projektů Sociologického ústavu v roce 1990.

1. Přejít od totalitarismu k pluralitní společnosti a politické demokracii. (L. Brokl)
2. Proměny lokální společnosti v posttotalitním období. (M. Illner).
3. Trh práce, ekonomika domácnosti a sociální politika na cestě od centralizované k tržní ekonomice. (J. Večerník)
4. Československo na cestě k meritokratickému modelu sociální stratifikace. (P. Matějů)
5. Revitalizace soukromého podnikání v Československu na počátku devadesátých let. (J. Musil, J. Vitéčková)
6. Sociální struktura Československa - třídní hledisko. (J. Šanderová)
7. Velká mobilita: životní osudy absolventů dělnických kursů v České republice z let 1949-1954. (A. Matějovský)
8. Proměna hodnotových struktur. (V. Rak)¹

Petr Matějů

¹) Po odchodu V. Raka, navrhovatele uvedeného projektu, bylo terénní šetření k problematice hodnot, napojené na rozsáhlý mezinárodní komparativní projekt, provedeno Skupinou pro nezávislou sociální analýzu (AISA). Pokud jde o pokračování tohoto projektu na půdě ústavu, v současné době není jasné, zda půjde o samostatný projekt či o výzkumnou aktivitu prolínající více projekty. V každém případě se předpokládá využití dat z uvedeného komparativního výzkumu.